

ДО ПИТАННЯ ПРО СУЧАСНІ РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕФОРМУВАННЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Останнім часом у політичному та науковому середовищі дедалі активніше обговорюються питання про необхідність перегляду початкових положень здійснення аграрної реформи в Україні та її безпосередньої адаптації до регіональних рівнів. З огляду на це розробка стратегії розвитку сільського господарства України повинна співвідноситись з її євроінтеграційними прагненнями, а також вступом до СОТ. У періодичних виданнях та фундаментальних розробках вчених економіко-географів та економістів останніх років можна зустріти не тільки розробку й трактування положень аграрної реформи [14,16,5,7,8], але й питань, що стосуються продовольчої безпеки [1,13] та ринкових перетворень в аграрному секторі економіки [5,6,4,7]. Досить актуальним є питання подальшого розвитку та трансформації територіальної організації та структури АПК [2,4,10].

Метою цієї статті є аналіз сучасної ситуації у сільському господарстві країни загалом та областей Карпато-Подільського регіону зокрема та обґрунтування напрямів та завдань реформування аграрного виробництва, здійснювальних у даний час.

Земельна реформа, структурна перебудова колективних господарств та підприємств, а також приватизація є важливими передумовами підвищення ефективності первинного виробництва, переробки й розподілу продуктів харчування та сільськогосподарської продукції. Підвищення ефективності є єдиною тривкою основою для прибуткового сільськогосподарського сектору в Україні. Для цього необхідно провадити відповідну політику та стратегію забезпечення інвестицій для запровадження нових технологій і методів виробництва, впровадити зміни як у структурі виробництва, так і в регіональних виробничих структурах. Вдосконалення технологій та методів виробництва повинно знайти свій відбиток у підвищенні врожайності сільськогосподарських культур та продуктивності тваринництва при незмінному рівні використання засобів виробництва, або ж навпаки — в отриманні таких врожаїв при меншому рівні використання засобів виробництва. Природні багатства України щодо сільськогосподарських земель забезпечують їй потенціал виробництва конкурентноспроможної сільськогосподарської продукції та продуктів харчування, особливо це стосується зернових та олійних культур, в об'ємах, що набагато перевищують внутрішні потреби. На середньострокову перспективу, країна повинна намагатися використати цей потенціал. Однак, конкурентноспроможний та прибутковий експорт сільськогосподарської продукції вимагає відповідного покращання якості продукції та вдосконалення системи міжнародного маркетингу.

Період 2000-2003 рр. у сільському господарстві України був часом становлення нових господарських відносин, побудованих на принципах приватної власності на землю та майно, створення економічних передумов для активізації господарської діяльності. Це призвело до значних структурних змін у галузі, посилення ролі домогосподарств в сільськогосподарському виробництві, відродження великих товарних виробництв на принципово нових засадах, створення нових видів господарюючих суб'єктів у сільському господарстві – акціонерних товариств, приватних підприємств тощо.

Протягом 2000-2003 рр. обсяг валової продукції сільського господарства зріс на 10,0%, у т.ч. у сільськогосподарських підприємствах він зменшився на 15,3 %, у господарствах населення збільшився на 29,3%. Однак перетворення, що відбуваються у сільському господарстві, ще не забезпечують достатню стабільність у роботі галузі: вона залишається досить вразливою від ринкових та погодно-кліматичних коливань. Так, несприятливі погодні умови минулих років спричинили значне скорочення обсягу сільськогосподарського виробництва, особливо зернових культур. За 2003 р. проти 2002 р. він зменшився на 10,2%, у т.ч. в сільськогосподарських підприємствах – на 25,5, у господарствах населення збільшився на 0,2%.

У 2000-2003 рр. відбулося поліпшення ситуації у співвідношенні цін на сільськогосподарську продукцію та спожиті промислові товари і послуги. Незважаючи на нестабільність і значні коливання цін на сільськогосподарську продукцію, загалом за 2000-2003 роки індекси цін її реалізації перевищили індекси цін на промислові товари, спожиті в сільському господарстві, на 23,0 відсоткових пункти. При цьому також поліпшилися якісні показники. Продуктивність праці в сільському господарстві за останні чотири роки зросла більш ніж на третину, фондівіддача – у 2,3 раза, а енергоємність скоротилася наполовину, на чверть підвищився ступінь переробки сільськогосподарської продукції. Сільськогосподарські підприємства практично відмовилися від бартерної форми розрахунків - тепер її частка в загальному обсязі реалізації сільськогосподарської

продукції не досягає 2%. Сільськогосподарське виробництво набуває ознак експортно-орієнтованої галузі. За 2003 р. з України експортовано сільськогосподарської продукції на суму понад 2,7 млрд. дол., що на 14,4% перевищує показники 2002 р. [15].

Таблиця 1

Обсяги сільськогосподарського виробництва

	До попереднього року у відсотках				2003 р. до 1999р.
	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.	
Господарства усіх категорій	109,8	110,2	101,2	89,8	110,0
у т. ч.: сільськогосподарські підприємства	96,4	119,9	98,4	74,5	84,7
господарства населення	119,9	104,4	103,1	100,2	129,3

Сільськогосподарське виробництво областей Карпато-Подільського регіону, не зважаючи на значний агроресурсний потенціал території в сучасних умовах здійснення аграрної реформи, відчуває труднощі. Протягом останніх п'яти років, не зважаючи на несприятливі погодно-кліматичні умови та недостатність фінансування з боку держави виробництво валової продукції сільського господарства зросло на 360 млн. грн., із 14,1 до 14,5 млрд. грн. У 2003 році загальний рейтинг області регіону був п'ятнадцятим, однак при цьому Вінницька область посідала 3 місце, а Львівська – п'яте серед областей України (див. табл.2).

Таблиця 2

Обсяги виробництва валової продукції сільського господарства та частка областей Карпато-Подільського регіону у її виробництві в Україні у 2000-2003 роках (млн.грн., %)

Області	2000		2001		2002		2003		Місце областей в Україні у 2003р.
	Усі категорії господарств								
Вінницька	3376	6,1	3525	5,7	3559	5,7	3111	5,6	3
Закарпатська	1224	2,2	1342	2,2	1380	2,2	1426	2,6	24
Івано-Франківська	1547	2,8	1583	2,6	1647	2,7	1609	2,9	21
Львівська	2701	4,9	2549	4,1	2862	4,6	2776	5,0	5
Тернопільська	1923	3,5	1782	2,9	1891	3,0	1768	3,2	17
Хмельницька	2584	4,6	2644	4,3	2645	4,3	2320	4,2	11
Чернівецька	1146	2,1	12661	2,1	1240	2,0	1131	2,1	25
Господарства населення									
Вінницька	1893	5,5	2024	5,6	2004	5,4	2021	5,5	2
Закарпатська	1149	3,3	1256	3,5	1289	3,5	1351	3,7	18
Івано-Франківська	1391	4,0	1441	4,0	1515	4,1	1486	4,1	11
Львівська	2403	7,0	2268	6,3	2584	7,0	2518	6,9	1
Тернопільська	1419	4,1	1308	3,6	1430	3,8	1357	3,7	17
Хмельницька	1543	4,5	1672	4,6	1745	4,7	1663	4,6	8
Чернівецька	932	2,7	1056	2,9	1054	2,8	997	2,7	21
Сільськогосподарські підприємства									
Вінницька	1483	7,0	1501	5,9	1556	6,2	1090	5,8	6
Закарпатська	75	0,4	85	0,3	91	0,4	76	0,4	25
Івано-Франківська	156	0,7	142	0,6	132	0,5	123	0,6	24
Львівська	298	1,4	281	1,1	279	1,1	258	1,4	22
Тернопільська	504	2,4	474	1,9	461	1,8	411	2,2	19
Хмельницька	1041	4,9	972	3,8	900	3,6	657	3,5	14
Чернівецька	214	1,0	208	0,8	186	0,7	134	0,7	23

Агровиробниками регіону у 2003 році було вироблено 26,2 % валової продукції сільського господарства країни. За умов здійснення перших етапів аграрної реформи відбулася зміна основних та допоміжних виробників сільськогосподарської продукції. Господарства населення із другорядних фактично стали домінантами у виробництві продукції тваринництва (молоко, м'ясо, яйця) та рослинництва (картопля, овочі, фрукти). У господарствах населення (домогосподарствах) виробляється 98% картоплі, 84% овочів та близько 65% плодів і ягід. Катастрофічне зменшення чисельності поголів'я худоби і птиці в колективних господарствах за останні 10-15 років призвело до фактичного занепаду в них тваринницької галузі, що не могло, в свою чергу, не вплинути на обсяги споживання основних продуктів харчування.

Реформування аграрної сфери також суттєво впливає і на позиції аграрного рейтингу областей. В сучасній економіко-географічній та економічній літературі прослідковується значна кількість підходів до визначення аграрного рейтингу. Як правило, використовують такі показники: вартість валової або товарної продукції, чисельність зайнятих у сільськогосподарському виробництві, вартість основних виробничих фондів, щільність поголів'я худоби та птиці, рентабельність виробництва, тощо. Виходячи із основної функції сільського господарства як галузі господарського комплексу – забезпечення населення продуктами харчування, можливо розглядати серед показників аграрного рейтингу виробництво основних продуктів харчування, як загалом, так і в розрахунку на одну особу.

Нами здійснено розрахунки аграрного рейтингу за цим показником на прикладі Чернівецької області (див.табл.3). Для більшої інформативності в таблиці приведено дані, що характеризують також показники по Україні загалом і країнах, що безпосередньо межують із об'єктом дослідження.

Проводячи політику реструктуризації сільськогосподарських підприємств, сьогодні, необхідно зосередитись насамперед не на збільшенні державних дотацій агровиробникам, а на встановленні суворих бюджетних обмежень, низьких витрат по виробництву кінцевої продукції та незалежному управлінні. Ступінь ефективності реформи управління в країні загалом, а на регіональному рівні, зокрема буде виступати ключовим моментом для покращення продуктивності сільськогосподарських виробників і є навіть важливішим, ніж перехід до індивідуального фермерства.

Таблиця 3

Аграрний рейтинг Чернівецької області серед сусідів першого порядку за виробництвом основних видів харчування (кг/особу)

Показники	Регіони								
	Україна	Молдова	Румунія	Вінницька	Ів.-Франківська	Тернопільська	Хмельницька	Чернівецька	Місце Чернівецької області
Борошно	61,6	53,2	57,3	86,1	16,4	89	81,2	46,8	6
Цукор	33,7	38,6	4,4	107	78,3	93,4	68,5	19,6	5
Олія	20,4	19,3	23,4	21,9	0,4	0,1	0,3	16,1	4
Риба	6	0,2	3,1	1,1	0,3	0,5	0,6	0,6	3
Зернові	805	697,5	524,7	1318	228	798	988	1003	2
Картопля	345	113,5	167,7	706	599	698	713	932	1
Цукрові буряки	300	401,2	40,4	1174	128	1058	634	298	5
Соняшник	68,1	54,3	55,6	37,4	0,5	0,5	1,6	8,5	4
Овочі	121	107	122,1	84	108	114	120	146	1
Фрукти	25	95	66,2	37	23	18	55	59	3
Молоко	293,4	159,8	240	441,8	397,6	460,9	539,1	391,9	5
М'ясо	34,2	45,3	50,8	52,4	36,6	41,4	56,3	49,3	4
Яйця (шт.)	234,6	211	230	216,3	179	247,6	123,1	223,1	3

На основі проведеного аналізу сучасного стану розвитку сільського господарства в Україні та Карпато-Подільському регіоні, можна зазначити, що метою структурної перебудови агробізнесу та створення конкурентноспроможних умов перед світовими ринками продовольства на середньострокову перспективу повинно бути створення незалежних приватних господарств та більшою частиною експлуатованих власниками агропідприємств, які мали б свободу самостійно змінювати методи господарювання й асортимент продукції у відповідь на появу нової вітчизняної продукції, або ж імпоротної, та вдосконалення виробничих технологій і зміни цін на засоби виробництва та кінцеву продукцію.

Процес структурної перебудови організаційних форм господарювання буде стимулюватися

триваючим процесом лібералізації цін (особливо після вступу України до СОТ) приватизації та розвитку структур конкуренції щодо маркетингу засобів сільськогосподарського виробництва та аграрної продукції.

Основне завдання на даний момент – підтримати рушійну силу реформ, вносячи поправки в існуюче законодавство та створюючи необхідну загальноекономічну та ринкову базу для структурної перебудови великих сільськогосподарських підприємств. А самі рішення щодо загальних принципів сільськогосподарської реформи повинні бути прийняті та оприлюднені якомога швидше для того, щоб зменшити ступінь невизначеності для фермерів та забезпечити чітку відправну позицію для запровадження докорінних змін. Хоча завершення виконання основних завдань процесу структурної перебудови повинно орієнтуватися на перспективу 3-5 років, деякі з основних змін повинні бути запроваджені у короткі строки, протягом 1-2 років.

Сектор дрібних, незалежних приватних (сімейних) ферм буде ефективно функціонувати по мірі того, як фермери будуть набувати досвіду та накопичувати капітал, а також по мірі того, як буде розвиватися система маркетингу засобів виробництва та готової продукції, яка буде задовольняти потреби цих господарств. Темпи, якими буде розвиватися приватне фермерство, значною мірою залежать від динаміки пропозиції щодо капіталу та робочої сили. Досвід свідчить, що нестача як капіталу, так і робочої сили, можуть стримувати розвиток приватного фермерства. В Україні вже має місце нестача капіталу у двох аспектах: по-перше, слабка фінансова ситуація більшості сімей утруднить набуття фізичного капіталу та фінансових вкладень, необхідних для приватного фермерства, по-друге, обмежена наявність капіталів і товарів, сприйнятливих для дрібніших сімейних ферм. Крім того, системи забезпечення засобами виробництва та збуту сільськогосподарської продукції, вельми імовірно, протягом певного часу залишатимуться погано обладнаними для того, щоб забезпечувати потреби дрібних фермерів. У аспекті забезпечення робочою силою, низькі темпи відтворення сільського населення обмежують наявність робочої сили для сімейного фермерства. Хоча робоча сила може бути вивільнена в результаті структурної перебудови промисловості, не ясно, чи цих робітників можна буде спонукати повернутися до села, чи то як найману робочу силу, чи то для заснування своїх власних ферм. Останнє вимагатиме вишукування шляхів забезпечення землею мігрантів з міської до сільської місцевості.

Неможливо передбачити, яка структура сільського господарства утвориться, а також, яким буде співвідношення між крупними та невеликими сільськогосподарськими підприємствами, але це і не є основним питанням. З усією імовірністю, це буде структура, що складатиметься з дрібних, приватних та сімейних господарств, крупних фермерських господарств корпоративного типу та різноманітних кооперативів та об'єднань орендарів, що виникнуть на базі існуючих колективних підприємств. Сімейне фермерство по типу Західноєвропейського, ймовірно, буде розвиватися досить повільними темпами. Однак, в усякому випадку, запорукою створення ефективної структури є чітке визначення прав власності, відсутність обмежень у використанні землі (за винятком нормативів, що стосуються охорони навколишнього середовища), а також можливість ефективного передання прав власності або оренди фермерам, що працюють найбільш ефективно.

Література:

1. Балабанов В.С., Борисенко Е.Н. Продовольственная безопасность (международные и внутренние аспекты). М.: „Экономика”, 2002. – С.282-294.
2. Ішук С.І. Розміщення продуктивних сил і територіальна організація виробництва: Нав. Посібник. – К.: Вид. ПАЛІВОДА А.В., 2002. – 260 с.
3. Липец Ю.Г., Пуляркин В.А., Шлихтер С.Б. География мирового хозяйства: Учеб. пособие для студентов. – М.: Из-во „ВЛАДОС”, 1999. – С.93-127.
4. Майовець Є.Й. Теорія аграрних відносин: Навчальний посібник. – К.: ЦНЛ, 2005. – С.45-75.
5. Михасюк І.Р., Майовець Є.Й. Аграрний сектор АПК: Проблеми і шляхи вирішення. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім.Івана Франка, 2001.
6. Могильний О.М. Концепція розвитку сектора аграрної економіки пореформеного періоду: Трансформаційна парадигма // Економіка АПК. – 2002. – № 11.
7. Політика і розвиток сільського господарства в Україні / За ред Штефона фон Крамона-Таубаделя, Сергія Зорі, Людвіга Штріве. – К.: Альфа-Принт, 2001. – 312 с.
8. Сухий П.О. Концептуальні засади розвитку АПК Чернівецької області. Науковий вісник Чернівецького ун-ту ім.Ю.Федьковича. Серія „Економіка”. – Вип. 65. – Чернівці: ЧДУ, 2000. – С.114-117.
9. Сухий П.О. Ринкові перетворення й агробізнес у регіонах України. Матеріали II Всеукр. Семінару з теорії і практики регіонального краєзнавства. Тернопіль, 11-12 грудня 2002 р. – С.105-107.
10. Сухий П.О. Українознавчі регіональні особливості сільськогосподарського виробництва. // Матеріали V конгресу МАУ: Соціально-гуманітарні науки / Уп. і під ред В.О.Балуха. – Чернівці: Рута. – 2003. – С.380-384.

11. Сухий П.О. Деякі підходи до оцінки агроекологічного потенціалу України // Наукові записки Тернопільського державного педуніверситету ім.В.Гнатюка. Серія: Географія. – Тернопіль. – № 2. – Ч.2. – 2004. – С.138-143.
12. Сухий П.О. До питання ефективності реформування аграрного сектора України та Румунії // Наук. вісник Волинського держ ун-та ім.Л.Українки. Географічні науки (Економічна і соціальна географія, країнознавство). Вип.4, 2004. – Луцьк. РВВ „Вежа”. – С.130-138.
13. Розвиток секторів і товарних ринків України: НАН України, Інститут економічного прогнозування. За ред проф. Точиліна В.О. – Ужгород: ПА, 2001. – С.255-382.
14. Саблук П.Т. Основні положення нової економічної парадигми національної продовольчої безпеки України // Економіка України. – 2002. – № 9.
15. Статистичний щорічник „Сільське господарство України” за 2003 рік / Держкомстат України: Під загальним керівництвом Ю.М. Остаповича. – К., 2004. – 314 с.
16. Черевко Г.В. Державне регулювання економіки АПК: Навч. посіб. – К.: Знання, 2005. – 339 с.

Summary:

Petro Suchiy. ON MODERN REGIONAL PECULIARITIES OF AGRICULTURE REFORM.

The peculiarities of transformations that take place in agriculture of the Carpathian and Podilsk regions are discovered. Their part in Gross Product Production of agriculture producers of Ukraine is defined. The agriculture rating of Chernivtsi region among the neighbors of first row were presented; series of recommendations for improvement of the existing structure of agroproduction in the region were given.

УДК 911.373

Мирослав ЗАЯЧУК

СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ ГОСПОДАРСТВ НАСЕЛЕННЯ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ТА ЇХ МІСЦЕ В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОМУ ВИРОБНИЦТВІ

Під господарствами населення розуміють особисті підсобні господарства та господарства громадян-орендарів. Останніми є сім'ї, що на відведеній їм у власність, постійне чи тимчасове користування ділянці землі виробляють сільськогосподарську продукцію. З проведенням Земельної реформи в Україні здійснено розпаювання більшості земель колгоспів (радгоспів), що призвело до збільшення кількості господарств населення, площі їх угідь, зросла їх роль у виробництві сільськогосподарської продукції. Загалом питома вага господарств населення у валовій продукції сільського господарства України в 2003 році становила 59,8%, у тому числі в рослинництві і тваринництві відповідно 52,4% та 70,9%. Частка господарств населення у виробництві сільськогосподарської продукції в регіонах України, безперечно, є неоднаковою і коливається від 44,3% в Миколаївській до 93,4% в Закарпатській області. Вища від пересічного українського показника частка господарств населення у сільськогосподарському виробництві в Західному регіоні України, а саме: Івано-Франківській області – 92,0%, Львівській – 90,3%, Чернівецькій – 85,0%, Рівненській області – 81,3%. Тому дослідження господарств населення в адміністративно-територіальних одиницях цього регіону є надзвичайно актуальними.

Господарства населення є основними виробниками сільськогосподарської продукції в Івано-Франківській області, а за окремими видами її – майже монополістами. Починаючи з 1995 року розпочалось стрімке зростання земельних площ у володінні та користуванні громадян (на 2002 р. у 2,5 раза), однак слабка матеріально-технічна база є перешкодою для зміни структури угідь та підвищення продуктивності виробництва. Вже десятиріччя в структурі сільськогосподарських угідь близько 70% складають орні землі, 25% – сіножаті і пасовища та 4% – багаторічні насадження. Зі зростанням площ землекористування за останнє десятиліття значно збільшилися і посівні площі під окремі сільськогосподарські культури: зернові культури – в 5 разів, цукрові буряки та овочі – в 3 рази, картоплю – вдвічі. Дана тенденція, навіть при невисоких показниках урожайності, дозволила збільшити валові збори, а враховуючи занепад колективних господарств, – вивела господарства населення Івано-Франківської області на позицію основного сільськогосподарського виробника. Зростання питомої ваги господарств населення у загальному обсязі виробництва відбувалася загалом в Україні, але дещо меншими темпами. Порівнюючи 1990, 1995 і 2002 роки, констатуємо зростання частки господарств населення Івано-Франківської області у виробництві зернових культур – відповідно 9,0 %, 20,8% та 60,7% (в Україні ці показники склали 2,8%, 8,1%, 24,0%), цукрових буряків – 2%, 6% та 73,5% (20%, 33,2%, 51,7%) тощо.